

Stadhouders en koningen

Hebt u dat ook wel eens, dat al die Willemen tot verwarring leiden en u zich afvraagt: hoe zat dat ook al weer? Je ziet door de bomen het bos niet meer! Voor mijzelf heb ik een en ander op een rijtje gezet. De Fransen hebben volgens het onderstaande gedicht van Jacques Prévert trouwens ook problemen met hun Lodewijken:

Les grandes familles

Louis I
Louis II
Louis III
Louis IV
Louis V
Louis VI
Louis VII
Louis VIII
Louis IX
Louis X
Louis XI
Louis XII
Louis XIII
Louis XIV
Louis XV
Louis XVI
Louis XVIII
et plus personne,
plus rien.

Qu'est-ce que c'est que ces gens-là qui ne sont pas foutus de
compter jusqu'à vingt?/ Wat zijn dat voor mensen, die,
verdomme, niet eens tot twintig kunnen tellen?

Breda, bakermat van de Oranje-Nassaus

Alvorens voor iedere Willem de 'krenten uit de pap' van de overdadig beschikbare gegevens te halen, eerst iets over hun voorgeschiedenis. Die begint in Breda! De hertog van Brabant, zo schrijft Breda's stadshistoricus Thomas Ernst van Goor in 1744,¹ "gaf 't Landt van *Breda*, in den jaare 1339, aan Willem van Duvenvorde Heer van *Oosterhout*, om het geduurende zyn leven te bezitten, en in 't jaar 1350, verkogt hy 't zelve aan Jan van Polanen (...) voor drie en veertig duysent gulde hallingen." Deze Jan I van Polanen-Breda² was een neef van Willem van Duvenvoorde en na diens dood erfde hij zijn fortuin. Hij stierf in 1378 en werd als heer van Breda opgevolgd door zijn zoon Jan II van Polanen-Breda. Johanna van Polanen, de dochter van deze Jan II, trouwde in 1403 op elfjarige leeftijd met Engelbrecht I van Nassau. Jan IV van Nassau, getrouwd met Maria van Loon, volgde zijn vader, Engelbrecht I, in 1442 op als heer van Breda; van 1475-1504 deelden hun zoon, graaf Engelbrecht II van Nassau, en zijn vrouw Cimburga de lakens uit in Breda. Daar dit huwelijk kinderloos bleef, ging de macht van Engelbrecht II over naar zijn Duitse neef Hendrik III, graaf van Nassau, sinds 1504 dus

¹ Thomas Ernst van Goor, *Beschryving der Stadt en Lande van Breda*, 1744, blz.13

² Zie Leo Nierse, *Breda stad van borderlords en baronnen*, 2003, blz. 39: de Bredase tak van de Polanens

heer van Breda. Zijn tweede huwelijk met Claudia van Chalon, prinses van Orange, zou belangrijke gevolgen voor onze vaderlandse geschiedenis hebben. Na zijn dood (1538) werd hij opgevolgd door zijn enige zoon René: “Hy was reeds, by den uitersten wil van Philibert de Chalon Prins van Oranje, zynen oom van moeders zyde (...) verklaart tot deszelfs algemeenen Erfgenaam in ’t Prinsdom van Oranje.”³ De kinderloze René van Chalon werd in 1544 opgevolgd door zijn elfjarige Duitse neef Willem, vanaf dat moment Willem I van Oranje.

Alle Willemen waren heer/baron van de Baronie van Breda. In de Grote Kerk van Breda vindt men de graven van de Bredase Polanens, Jan I met zijn drie echtgenotes Oda, Machteld, Margriet⁴ en Jan II met zijn vrouw Odilia van Salm. Hendrik III (1483-1538) liet de Prinsenkapel bouwen met het grafmonument voor zijn oom Engelbrecht II en zijn vrouw Cimburga. Onder dit monument ontdekte men 8 december 1937, op zoek naar mogelijkheden voor schuilkelders tegen bombardementen, de loden kisten van 1538 *Henri III comte de Nassau*, René van Chalon en Anna van Buren, de eerste vrouw van Willem van Oranje⁵. Van de drie vrouwen waarmee Hendrik III getrouwd is geweest (Françoise van Savoye, Claudia van Chalon, Mencia de Mendoza) rest ons in Breda slechts het graf van Claudia; er zijn botten gevonden die misschien van Françoise zijn; Mencia is na de dood van haar man teruggekeerd naar Spanje en daar in 1540 hertrouwd. Naast de Prinsenkapel staat het acht meter hoge grafmonument van Engelbrecht I van Nassau, zijn vrouw Johanna van Polanen, Jan IV van Nassau en zijn vrouw Maria van Loon. Omdat Breda in 1584 nog in Spaanse handen was, is Willem van Oranje niet bijgezet in de Prinsenkapel in Breda, maar in Delft. Zijn eerste vrouw en hun dochtertje Maria vonden hier wel hun laatste rustplaats⁶. Het familiegraf van de Nassaus werd in 1996 wetenschappelijk onderzocht. Bij die gelegenheid werd de gavelijkwade van Cimburga gevonden. Toen men die in 2004 aan het publiek wilde tonen, bleek de lijkwade voor een groot deel verpulverd te zijn: iemand had in 2000 tijdens een verhuizing de stekker van de vriezer waarin het doodskleed lag uit het stopcontact getrokken...

Stadhouder Willem I (Dillenburg 1533-Delft 1584)

Zoon van Willem de Rijke, graaf van Nassau en Juliana van Stolberg, behoorde door het huwelijk met zijn eerste vrouw, Anna van Buren-Egmond, tot de rijkste edelen van de Nederlanden. Hij vluchtte in april 1567 als leider van de Opstand tegen de Spaanse overheersing naar Dillenburg. Alva, bijgenaamd Dukdalf (Duc d'Albe) arriveerde kort daarna (oktober 1567) in ons land en zijn Raad van Beroerten veroordeelde hem tot eeuwige verbanning. Dat weerhield hem er in de Tachtigjarige Oorlog tegen Spanje (1568-1648) niet van om tot zijn dood het verzet te blijven leiden. Zijn zoon uit zijn eerste huwelijk, de katholieke Philips Willem, prins van Oranje, zat toen nog gevangen in Spanje. Pas vanaf 1609, tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621), kon hij feitelijk Heer van Breda zijn, tot zijn dood in 1618. Toen volgde zijn halfbroer, stadhouder prins Maurits, geboren (1567) uit Willems tweede huwelijk met Anna van Saksen, hem als zodanig op. Hij kreeg toen ook de titel prins van Oranje en was stadhouder van 1585-1625. Hij werd opgevolgd door Frederik Hendrik⁷.

³ Van Goor, blz. 34

⁴ L. Nierse, blz. 43

⁵ Bron: brochure *De Grote Kerk van Breda*, 1998, blz. 13

⁶ L. Nierse, blz. 105

⁷ Zoon van Willem I en zijn vierde echtgenote, Louise de Coligny

Stadhouder Willem II (1626-1650),

Zoon van stadhouder/stedenbedwinger Frederik Hendrik en Amalia van Solms, op veertienjarige leeftijd getrouwd met Mary Stuart, dochter van de Engelse koning Karel I, volgde zijn vader als stadhouder op na diens dood in 1647. Lang mocht hij niet van zijn macht genieten. Hij droomde ervan monarch te worden, maar overleed op 24-jarige leeftijd aan de pokken. Kort tevoren had hij nog een staatsgreep uitgevoerd tegen de regenten van het gewest Holland, die zijn plannen voor een groter leger dwarsboonden: zes regenten, waaronder de vader van Johan de Witt, liet hij opsluiten in slot Loevestein. In 1649 was zijn schoonvader afgezet en onthoofd (Cromwell !). Een week na zijn dood werd zijn opvolger Willem III geboren.

Stadhouder Willem III (1650-1702)

Tot 1672 leefde Willem III in het eerste ‘stadhouderloos tijdperk’: uitgezonderd Willem Frederik van Nassau, stadhouder in Friesland, Groningen en Drenthe, wilden de regenten in de overige gewesten als reactie op de staatsgreep van zijn vader geen stadhouder meer. Zijn plaats werd in Holland ingenomen door raadpensionaris Johan de Witt, die zelfs de geheime Akte van Seclusie (1654) ondertekende. Die akte hield in dat in het gewest Holland nooit meer een nakomeling van Willem II stadhouder zou kunnen worden... Het was een roerige tijd: oorlogen met Engeland, waarin Michiel de Ruyter (Chatham, 1667) een belangrijke rol speelde; Vrede van Breda (1667), waarbij Nieuw Amsterdam New York werd. Ondertussen (1660) was Willems oom Karel II Stuart in ere op de troon hersteld en mede als gevolg daarvan werd Willem III toen als ‘kind van staat’ voorbereid op zijn toekomst. In het Rampjaar 1672 viel Lodewijk XIV het land van ‘canaux, canards, canaille’ binnen: Holland was ‘radeloos, redeloos, reddeloos’ en het volk riep om Oranje. Johan de Witt trok zich terug maar werd met zijn broer Cornelis 4 augustus 1672 beestachtig vermoord. De schuldigen werden niet gestraft. In de periode 1672-1675 werd Willem tot stadhouder van Holland en de meeste andere gewesten benoemd. In 1676 trouwde hij met prinses Mary Stuart, dochter van de katholieke Jacobus II, koning van Engeland vanaf 1685. Lodewijk XIV herriep in 1685 het Edict van Nantes uit 1598: het protestantisme werd weer verboden in Frankrijk. Jacobus II en de Zonnekoning vormden een bedreiging voor het protestantisme. Willem III ging met een vloot naar Engeland, zijn schoonvader Jacobus vluchtte en dankzij deze ‘Glorious Revolution’, werden Willem en Mary koning en koningin van Engeland (1689). In 1690 versloeg hij zijn schoonvader aan de Boyne: "In Ulster is de slag aan de Boyne tot op heden een gedenkdag gebleven, en tot eer van Willem III tooien de Ierse protestanten zich nog altijd met de Oranjenaam. Willems reputatie als kampioen van het protestantisme is begrijpelijk (...) omdat hij een verschuiving ten gunste van de katholieken in Engeland heeft verhinderd."⁸ Ieder jaar wordt dat met een optocht gevierd! Willem slaagde erin een Europese coalitie te realiseren voor een negenjarige oorlog tegen het oorlogszuchtige Frankrijk, dat, door annexatie van de ene stad na de andere in de Zuidelijke Nederlanden, een bedreiging volgde voor Republiek der Zeven Provinciën. De Vrede van Rijswijk (1697) leverde een aantal vestingsteden/‘barrièresteden’ op langs de Franse grens. Toen Willem in 1702 na een val van zijn paard kinderloos stierf, was er weinig verzet tegen een tweede stadhouderloos tijdperk (1702-1747): men vond dat hij te verdraagzaam was geweest ten opzichte van anders dan protestants denkenden; hij had na zijn aantreden in 1672 honderden ‘Wittsgezinde’⁹ regenten vervangen door hem welgezinde, maar vaak minder capabele, vervangers.

⁸ Prof. A. van Deursen, *De geschiedenis van Nederland 1555-1703*, 2005, blz. 331

⁹ J. Israel, *De Republiek 1477-1806*, 1996, blz. 919

Wat Breda betreft: het kasteel werd vernieuwd. “De stad moest daarvoor de niet geringe som van 125.000 gulden bijdragen, het grootste deel van de kosten. Maar ook het nu zeer verfraaide gebouw zag de Prins maar zelden.”¹⁰

Stadhouder Willem IV (1711-1751)

Willem III had in zijn testament zijn neef Johan Willem Friso (1685-1711), stadhouder van Friesland, als erfgenaam aangewezen. Deze verdronk echter in 1711 in het Hollands Diep, zodat niet hij maar zijn zes weken daarna geboren zoon Willem Karel Hendrik Friso in 1747 stadhouder Willem IV zou worden. Voordat het zover was leverde de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) de Republiek weer een aantal 'barrièresteden' op, maar ook een, zo zou later blijken, nadelig verdrag met Oostenrijk. In 1729 werd Willem IV stadhouder van Friesland, Groningen, Drenthe en Gelderland. Hij trouwde in 1734 met Anna van Hannover, dochter van de Engelse koning George II. De Oostenrijkse Successieoorlog (1740-1748) kende de ene na de andere nederlaag in de Zuidelijke/Oostenrijkse Nederlanden; in 1747 werden zelfs Hulst, Axel, Sas van Gent, Maastricht en Bergen op Zoom door Frankrijk ingenomen. Er dreigde een algemene volksofstand en het vertrouwen in de regenten daalde tot het nulpunt: medio mei 1747 werd het stadhouderschap in alle gewesten hersteld en Willem IV werd de eerste stadhouder van alle provincies tot 1751. Bovendien was die functie voortaan erfelijk. Omdat de Prins niet bereid was tegemoet te komen aan de meeste eisen van de bevolking, bleef het onrustig in de Republiek. Hij stierf op 22 oktober 1751 en werd opgevolgd door zijn drie jaar oude zoon Willem V.

Stadhouder Willem V (1748-1806)

Tot zijn meerderjarigheid in 1766 werd de Republiek eerst geleid door zijn moeder (regentes tot haar dood in 1759) en daarna door Ludwig Ernst van Brunswijk Wolfenbüttel, aanvoerder van de geallieerde legers in 1747/1748. In 1766 trouwde Willem V met prinses Wilhelmina van Pruisen. Steun van Hollandse financiers aan de onafhankelijkheidsoorlog in Amerika was een aanleiding voor een oorlog met Engeland (1780-1784): daar pogingen van Willem V om leger en vloot uit te breiden niet geslaagd waren, liep die uit op een ramp. De stadhouder kreeg de schuld! Revolutionaire ideeën waren overgewaaid uit Frankrijk en werden gemeengoed dankzij publicaties als *Verhandeling over ene wel ingerichte volksregeering* (1785) van Rutger Jan Schimmelpenninck¹¹. De revolutionairen noemden zich patriotten en “verklaarden ‘oranje’ tot de kleur van anti-patriottisme en ‘slavernij’.”¹² Een en ander dreigde uit de hand te lopen (juni 1787) toen prinses Wilhelmina bij Goejanverwellesluis (bij Gouda) lastiggevallen werd. Haar broer, Frederik Willem II, koning van Pruisen, viel met zijn leger de Republiek binnen, wat leidde tot de vlucht van veel patriotten naar de Oostenrijkse Nederlanden en Frankrijk. De stadhouder reed triomfantelijk Den Haag binnen en beperkte de persvrijheid. De Franse Revolutie was echter niet tegen te houden: eerst werden de Oostenrijkse Nederlanden door de Fransen ingelijfd, in december 1794 trok Pichegru met zijn leger via de bevroren rivieren ons land binnen, enthousiast ontvangen door de revolutionaire comités. Willem V vluchtte met zijn gezin naar Engeland. Een door hem gesteunde, geallieerde inval in 1799 werd afgeslagen. In 1801 zag hij af van zijn rechten en erkende de wettigheid van de ‘Bataafse Republiek’.

¹⁰ Dr. V. Beermann e.a., *Geschiedenis van Breda II*, 1977, blz. 75

¹¹ J. Israel, *De Republiek*, blz. 1243

¹² Idem, blz. 1246

Hij stierf op 58-jarige leeftijd in 1806. In datzelfde jaar werd Napoleons broer Lodewijk (1778-1846), koning van Holland tot 9 juli 1810: toen werd zijn koninkrijk ingelijfd bij het keizerrijk van Napoleon.

Koning Willem I (1772-1843)

Hij trouwde in 1791 met Frederica, Louisa, Wilhelmina van Pruisen en nam in 1799 deel aan de door zijn vader gesteunde maar afgeslagen inval; hij vocht ook tegen Napoleon in de slag bij Wagram (1809) en raakte daarbij gewond aan een been; na de Franse bezetting werd hij in 1813 'Souverein Vorst' van Nederland, een uitverkiezing die was voorbereid door het driemanschap Van Hogendorp, Van der Duyn van Maasdam en Van Limburg Stirum. Na de slag bij Waterloo werd op het Wener Congres (1815) bepaald dat Nederland zou worden uitgebreid met de op Frankrijk veroverde Zuidelijke Nederlanden. Willem I, werd ook daar koning, bijgenaamd 'Willem Kaaskop'. De noordelijke overheersing liep in augustus 1830 uit op een opstand na de opvoering in Brussel van de opera *La muette de Portici*, verhaal van het verzet van het arme volk tegen wrede onderdrukking. Kroonprins Willem, die ervan droomde onderkoning van België te worden, werd door zijn vader met een leger naar Brussel gestuurd, maar in plaats van de orde te herstellen, liet hij zich bepraten en vertrok als woordvoerder van de Belgen naar huis. De koning weigerde toe te geven en stuurde zijn tweede zoon Frederik terug om Brussel te heroveren. Paniek en straatgevechten dwongen Frederik op 26 september overhaast de stad te verlaten. Op 4 oktober 1830 verklaarden de Belgen zich onafhankelijk. De kroonprins werd er nogmaals op uitgestuurd (Tiendaagse Veldtocht, 1831) en versloeg de Belgen. Toen de Fransen hen te hulp kwamen, trok hij zich terug. De Fransen belegerden (1832) de citadel van Antwerpen, het laatste Nederlandse bezit in België en verdedigd door generaal Chassé tot er niet veel meer dan een puinhoop van over was. In het nauw gedreven had Van Speyk zijn kruitschip (5 februari 1831) de lucht in laten vliegen in plaats van zich over te geven... Leopold van Saksen-Coburg was 21 juli 1831 koning der Belgen geworden, maar pas in 1839 werd het Verenigd Koninkrijk gesplitst. 'Koopman-koning' Willem I was vooral een zakenman die de economische ontwikkeling van zijn land stimuleerde. Zo was hij betrokken bij de stichting van o.a. de Nederlandsche Handelmaatschappij en de Nederlandsche Bank.

Heel romantisch, maar het was de tijd van de romantiek, deed hij in 1840 afstand van de troon: na de dood (1837) van zijn vrouw wilde hij hertrouwen (1841) met de Belgische, katholieke gravin Henriette d'Oultremont. Een koninkrijk voor een vrouw!

Koning Willem II (1792-1849)

Vocht bij Quatre-Bras/Waterloo (1815) tegen Napoleon en liep daarbij een wond aan een schouder op. Hij trouwde in 1816 met Anna Paulowna, zus van tsaar Alexander I. Uit dit huwelijk werden vier kinderen geboren, de troonopvolger in 1817. Zijn bisexualiteit zorgde wel voor schandalen. Willem I en hij dachten over veel dingen heel verschillend, ook over de Belgen. Hij gaf er dan ook de voorkeur aan te resideren in zijn paleis in Brussel. Zijn rol in de Belgische kwestie is hierboven al besproken. Hij bleef tot 1839 het bevel voeren over de Hollandse troepen die langs de grens met België gelegerd bleven. Hij woonde in die tijd in Tilburg waar hij bevriend raakte met bisschop Wijsen. Zijn koningschap duurde slechts kort, van 1840-1849, maar kende een belangrijk jaartal: 1848. In veel landen van Europa was het afgelopen met koningen zoals Willem I en II, die een soort van 'eenmansregering' vormden. Zo ook in Nederland: de naam van

Thorbecke is verbonden aan de grondwet van 1848, die o.a. bepaalde dat de ministers verantwoording verschuldigd waren aan het parlement en niet aan de koning.

Koning Willem III (1817-1890)

Hij was het absoluut niet eens met die gang van zaken en weigerde in eerste instantie koning (1849-1889) te worden. Vanwege zijn uiterlijk en zijn optreden kreeg hij als bijnaam 'Gorilla'. Dat leidde tot talrijke conflicten met ministers, met name Thorbecke, "die professor!" Heeft hij inderdaad zijn vader vlak voor diens dood mishandeld?¹³ Uit zijn huwelijk met Sophie van Württemberg (1839) werden drie zonen geboren: Willem Nicolaas, Willem Maurits, Willem Alexander, allen gestorven vóór hun vader; zijn vrouw overleed in 1877. Hij trouwde voor de tweede keer (1879) met de 41 jaar jongere Emma van Waldeck-Pyrmont: hun dochter Wilhelmina (1880-1962) werd op 18-jarige leeftijd koningin. Zij was de eerste van een reeks: Wilhelmina (1898-1948), Juliana (1948-1980), Beatrix (1980- ...). Haar oudste zoon Willem Alexander zal 'deo volente' koning Willem IV worden. In 2013? Dan is sinds 200 jaar een Oranje-Nassau staatshoofd van Nederland.

Wim Spapens
30 oktober 2012

Geraadpleegde en aanbevolen bronnen:

Breda, stad van borderlords en baronnen, L. Nierse, 2003
De geschiedenis van Nederland, 1555-1702, Prof. A. van Deursen
De Republiek I, II, J. Israël, Nederlandse vertaling 1995
Geschiedenis van Breda II: 1568-1795, Dr. V. Beermann e.a., 1979
Geschiedenis van Nederland (1813-1850), Prof. dr. L. Verberne, 1937
 Internet: *Wikipedia*
Louis Bonaparte, koning van Holland, J. Kikkert, 1981
Voor de troon wordt men niet ongestraft geboren, D. Hermans/D. Hooghiemstra, 2008

¹³ D. Hermans/D. Hooghiemstra: *Voor de troon wordt men niet ongestraft geboren*, 2008, blz. 275